

Socialismus a mládež

ANTONÍN MATĚJOVSKÝ
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Otázky postavení a úlohy mladé generace socialistické společnosti, výchovy mládeže pro práci a život v rozvinutém socialismu, práce organizace mládeže, profilu mladé generace a řada dalších konkrétních otázek patří již tradičně k jednomu z nejfrekventovanějších témat marxisticko-leninské sociologie. Těmto otázkám je pravidelně věnována prioritní pozornost v programových dokumentech KSČ a i XVI. sjezd strany zdůraznil rostoucí nároky, které klade současná etapa socialistického vývoje v naší zemi na výchovu mládeže a na mladé pokolení v naší společnosti [Zpráva 1981: 31; 32; 37; 38].

Při plnění praktických požadavků souvisejících s přípravou mládeže pro podmínky socialistické výstavby není sociologie mládeže osamocena. Ukončení dříve častých, ale zjevně neplodných sporů o kompetenci jednotlivých vědních disciplín, pokud jde o analýzu postavení a úlohy mládeže ve společnosti, pokud jde o otázky výchovy mládeže apod., vede dnes k podstatně vyšší integraci úsilí řady společenskovědních oborů při řešení jedné ze strategických úloh výstavby rozvinutého socialismu — zabezpečení bezkonfliktní „směny generací“ a efektivní sociální reprodukce společnosti. Byla překonána i ta jednostranná koncepce, která kdysi pokládala za jediný autoritativní podklad pro formulaci principů „mládežnické politiky“ socialistického státu poznatky vědních disciplín a přezíravě ignorovala poznatky společenských organizací a institucí, zvláště pak zkušenosti získané komunistickou stranou v práci s mládeží.

Tato situace ovšem spíše zdůrazňuje odpovědnost sociologie při řešení otázek mládeže a naznačuje rozsah úkolů, které je třeba splnit při vytváření systematické, komplexní a prakticky využitelné marxisticko-leninské sociologické teorie mládeže v socialistické společnosti. Následující text je pokusem o zhodnocení výsledků, jichž bylo prozatím dosaženo, a o naznačení problémů, které se z hlediska současné etapy vývoje socialistické společnosti jeví jako nejaktuálnější. Dnes existuje poměrně značný konsensus, pokud jde o teoretická a metodologická východiska sociologického výzkumu mládeže v rámci marxisticko-leninské sociologie, přitom současně narůstá počet výzkumných zpráv, konkrétních informací odvozených ze statistik či z empirických výzkumů o jednotlivých charakteristikách objektivní situace a vědomí mladé generace socialistické společnosti. Stále častěji se proto objevuje požadavek systematizace těchto konkrétních údajů o mládeži, formulace sociologické teorie mládeže v podmínkách současné etapy vývoje reálného socialismu.

Mládež v současném světě

Více než deset let úsilí marxisticko-leninské sociologie o vymezení postavení a úlohy mládeže v socialistické společnosti umožňuje dnes posoudit problémy

mládeže v podstatně širších souvislostech. Bez váhání můžeme konstatovat, že vývoj praktických problémů mládeže i vývoj teoretické reflexe těchto problémů v sedmdesátých letech prověřil zcela jednoznačně správnost základních teoretických i metodologických východisek marxistické sociologie mládeže.(1) Jednoznačně bylo potvrzeno, že jediným a zásadním kritériem pro určení postavení a úlohy mládeže ve společnosti je soubor ekonomických, sociálních a politických podmínek v jednotlivých zemích či jednotlivých částech světa. I pro vymezení mládeže platí obecný princip zformulovaný již Marxem [Marx 1963], charakteristika jakékoli skupiny obyvatelstva má vždy relativní a konkrétně historický charakter a porušení tohoto principu vede nutně k chybným závěrům.

Rozsáhlá produkce sociologů ze socialistických zemí(2) v podstatě dokazuje, že základem pro pochopení procesu biologické, psychické a sociální ontogeneze osobnosti mladého člověka a pro pochopení sociálního rozvoje mládeže je jejich rozbor v kontextu konkrétních sociálně ekonomických a politických podmínek současných společností, které se projevují v kvalitativně odlišných systémech norem, úrovni rozvoje sociálních vztahů, specifikách tradic a kultury. Teprve na základě tohoto rozboru materiálních podmínek existence, postavení a úlohy mládeže je možné vysvětlit rozdíly v životních aspiracích, orientacích a ve vědomí mládeže.

Důsledná kritika v šedesátých letech tak častých pokusů implantovat do marxistické sociologie teoretické a metodologické koncepce mládeže z buržoazní sociologie, včetně odmítnutí zavádějících analogií o postavení a úloze mládeže v současném světě, umožňuje dnes i uvážlivé využití výpovědí o mládeži v kapitalistických zemích pro komplexnější rozpracování problematiky mládeže v rámci marxisticko-leninské sociologie. Při kritickém zhodnocení nemarxistických prací o mládeži je pak zcela jasné, že ani rozvinuté země současného kapitalismu nejsou schopné zvládnout problémy vyplývající z nerovnoměrnosti jejich ekonomického vývoje pro postavení a způsob života mladé generace. Jestliže například T. Parsons [1973] přiznává tento fakt jen nepřímou, když konstatuje, že základní problém mládeže v americké společnosti spočívá v tom, že transformace a změny v této společnosti, nepodložené jednoznačnou sociální perspektivou, vytvářejí zdroje nestability a napětí, pak jiní autoři při charakteristice postavení mládeže v současném kapitalismu zcela jednoznačně odvozují rozporné postavení mládeže z rozporů soudobého kapitalismu. Tak Chombart de Lauwe tvrdí, že „... revolty mládeže ... jsou důkazem neschopnosti společnosti poskytnout mládeži cíle pro její životní aspirace“, že to však není obecný problém „moderní civilizace“, ale „krize industriální civilizace je především krizí kapitalismu“ [Chombart 1975]. Je tedy zřejmé, že sama realita soudobého kapitalismu se v postavení mládeže v této společnosti odráží natolik výrazně, že ji již nelze přehlížet.

Jednoznačnou závislost míry optimismu či pesimismu životních orientací mládeže na sociálně ekonomickém rozvoji jednotlivých zemí potvrdily i výsledky mezinárodního výzkumu *Svět v roce 2000* [Ornauer, Wiberg, Siciňski 1974]. Konečně i informační materiály vydávané mezinárodními organizacemi při OSN potvrzují, že současná fáze všeobecné krize kapitalismu doléhá na mladou generaci takovým způsobem, že základním problémem mládeže v pod-

(1) Z československé produkce například stať D. Holdy — A. Matějovského [1974].

(2) Jako hlavní bývají nejčastěji uváděni: I. Kon, N. Blinov, V. Lisovskij, S. Ikonnikova z SSSR, P. Mitev, K. Gospodinov z BLR, V. Adamski z PLR, Z. Ferge z MLR, V. Friedrich, A. Maier z NDR, F. Mahler z RLR.

mínkách kapitalismu se stává zabezpečení práva na práci a na elementární podmínky životního uplatnění [Youth Information 1981].

Toto jednoznačné potvrzení sociologického vymezení či sociologické definice mládeže na základě konkrétně historické analýzy sociálně ekonomických vztahů a politického systému platí pochopitelně i pro rozvojové země. Bohužel o situaci mládeže v této části světa můžeme většinou vypovídat jen na základě částečných a málo přesných informací. Ovšem i přes toto omezení musíme předpokládat, že specifika situace v těchto zemích spíše ještě posiluje problémy mládeže, a to nejen vzhledem k omezeným ekonomickým možnostem velké části rozvojového světa a k limitům jejich kulturního a vzdělanostního rozvoje. Jako zvláštní faktor v této části současného světa působí i relativní a absolutní mládí jeho populace. Jestliže totiž v celkovém obyvatelstvu současného světa tvoří mladí lidé do 25 let přibližně polovinu, v rozvojových zemích tvoří tato věková skupina 60 až 70 procent.

Komparace charakteristik mládeže v podmínkách současného světa, respektive v podmínkách různých sociálně ekonomických a politických systémů, slouží nejen k potvrzení správnosti základních principů marxisticko-leninského pojetí mládeže. Opravňuje nás také ke zpřesnění některých podstatných určení mládeže v socialistické společnosti.

Máme-li na mysli konkrétně historické podmínky existence mládeže, je zvláště markantní skutečnost, že sedmdesátá léta vyostřila difference postavení mládeže v různých sociálně ekonomických systémech současného světa. Vycházíme totiž z mnohokrát zdůvodněné potřeby posuzování postavení mládeže v kontextu sociálně třídní struktury jednotlivých typů společností a je nepochybné, že zostření všeobecné krize kapitalismu zvýraznilo i základní třídní difference mládeže v této společnosti. „Aspirace mládeže jsou principiálně rozporné“ [Chombart 1975] a tato rozpornost je vysvětlitelná objektivní sociálně ekonomickou rozporností kapitalistické společnosti. Jakákoliv výpověď o „mládeži vůbec“ v podmínkách současného kapitalismu je tedy dnes, na počátku osmdesátých let, daleko méně opodstatněná a pravdivá než tomu bylo například v letech šedesátých. Naproti tomu vývoj sociálně třídních struktur socialistických zemí, jak ukazují rozsáhlé výzkumy a analýzy [Charvát 1980], v němž dominuje tendence k sblížování tříd a sociálních skupin, vytváří stále příznivější podmínky, objektivní základ pro homogenizaci mládeže jako relativně samostatné společenské skupiny. Vzhledem k historickým souvislostem vzniku a rozvoje současného socialismu je to totiž právě mládež socialistické společnosti, která je nejvýraznějším nositelem této tendence k sblížování tříd a sociálních skupin, a právě jen pro socialistickou společnost zřejmě platí že: „Pro... mládež je typické, že je sociálním organismem dynamiky formujícím svoji sociální strukturu jako základní zdroj reprodukce sociální struktury vůbec“ [Charvát 1980: 194].

Proces výrazné diferenciacie postavení mládeže v různých sociálně ekonomických systémech je také pravděpodobným zdrojem vysvětlení dosud existujících nejasností v marxistickém pojetí mládeže. Počátkem sedmdesátých let, v souvislosti s kritikou nemarxistických koncepcí mládeže, koncepcí, které akcentovaly mládež jako „novou sociální třídu“, koncepcí, které preferovaly „globalizující“ pojetí mládeže a které manipulovaly s kategorií „generačního konfliktu“ [Mládež 1975], bylo nepochybně správné a potřebné zdůraznit třídní přístup k analýze postavení mládeže. Podstatou tohoto přístupu bylo nejen odvození charakteristik mládeže z charakteru sociálně ekonomických vztahů, ale i pojetí mládeže jako vnitřně diferencované skupiny, přičemž základní dimenze této diferenciacie byly odvozovány od sociálně třídní struktury spo-

lečnosti. Není nic překvapujícího v tom, že se v současné sociologické literatuře v ČSSR, například [Suchý 1976] objevují snahy zdůraznit společné, integrální rysy mladé generace socialistické společnosti. Zatímco v diferencovaném přístupu k mládeži nutně převládá snaha zachytit specifiky jednotlivých sociálních skupin mládeže, specifiky, které jsou vázány na sociálně třídní strukturu společnosti, je zcela pochopitelné, že postupná homogenizace a vyrovnávání sociálních rozdílů vede k integraci mládeže v socialistické společnosti. Je pak jen logické, že je nutné uvažovat i o společných charakteristikách mládeže v socialismu, o takových charakteristikách, které ji vymezují jako celek a odlišují od ostatních velkých společenských skupin.

Dialektický přístup k vymezení mládeže tedy nespočívá ve scholastických sporech o správnosti „diferencovaného“ či „integrovaného“ pojetí mládeže. V historickém vývoji společnosti je v různých souvislostech mládež jak sociálně diferencovaná, tak integrovaná. To, že socialismus vytváří prozatím historicky nejpriznivější podmínky pro sociální integraci mládeže je nepochybné. Stejně nepochybné je i to, že socialismus relativně nejvíce opravňuje sociologické vymezení mládeže jako celku.

Toto oprávnění je ovšem vázáno na dosažený stupeň sociální integrace socialismu a v žádném případě neruší potřebu — pochopitelně ve zcela nových historických podmínkách — sledovat a analyzovat stále ještě reálně i ve vědomí mládeže existující difference jejích jednotlivých skupin v naší společnosti.

Sociologická teorie socialistické mládeže

Stručná argumentace sociologického postižení problému mládeže jako jednoho z globálních problémů současného světa naznačuje, že pro potřebu vytváření sociologického přístupu k mládeži v podmínkách reálného socialismu je nezbytné pracovat s pojmem nového typu mládeže, jinak řečeno, že pro podmínky socialismu je nutné vypracovat takové koncepce, které by vyjádřily kvalitativní odlišnost postavení a úlohy mládeže ve srovnání s předcházejícími typy sociálně ekonomických formací. Otázka vymezení mládeže, jejích hranic, indikátorů, bývá tradičně pokládána za centrální v sociologické teorii mládeže a značné difference v jejím řešení někdy problematizují, popřípadě i zpochybňují výsledky sociologické práce orientované na problematiku mládeže. Je nepochybné, že v zásadě existuje shoda v tom, že pro marxistickou sociologii mládeže jsou při vymezení této základní kategorie určující dvě skutečnosti. První z nich spočívá v tom, že mládež je obecně definována jako skupina, která v určité společnosti ještě nedosáhla plné sociální aktivity, druhá v tom, že jde o takovou skupinu, jejíž příslušníci ještě neukončili proces biologické, psychické a sociální ontogeneze. Tyto skutečnosti jsou vyjadřovány v různých termínech (sociální nedospělost, preaktivní populace, „mladistvá“ osobnost apod.). Existence této skupiny je v konkrétně historických souvislostech vždy vázána na určité věkové kategorie obyvatelstva, což se promítá v identifikaci mládeže jako jedné ze sociálně demografických skupin, jako skupiny biosociální atd.

V těchto pojmech se vlastně odráží snaha spojit jevové a podstatné určení mládeže, tj. zachytit jak sociálně historickou podmíněnost mládeže, tak její jevovou identifikaci jako věkové kategorie určité populace. Ovšem sama snaha absolutně sjednotit podstatné a jevové určení mládeže se setkává jen s málo jednoznačně přijatelnými výsledky. Je zcela zřejmé, že kvalitativní odlišnosti jednotlivých typů společností ve svých důsledcích vedou k velmi rozdílnému určení jevových hranic mládeže. Konkrétněji řečeno, v různých ty-

peč společnosti patří do skupiny mládeže rozdílné věkové kategorie, a v třídě protikladné společnosti je „mládí“ různých tříd a sociálních skupin věkově značně odlišné.

Potvrzením nezbytnosti rozlišovat na základě sociálně třídních kategorií i mládež v socialistické společnosti je i to, že snahy vytvořit jednotnou klasifikaci socialistické společnosti podle věkových kategorií nepřinášejí jednoznačný konsensus [Jarošenko 1977].

Pohyblivost a „neurčitost“ vymezení mládeže v socialistické společnosti podle věkové struktury obyvatelstva ovšem nevylučuje jistou míru shody, založené na předpokladu, že v určité věkové skupině převažují takové charakteristiky, které ji umožňují posuzovat jako mládež. Jestliže například přijmeme jako věkovou hranici mezi mládeží a dospělou populací věk 25 let (v němž většina současné populace socialistické společnosti je již plně sociálně aktivní), pak je zjevné, že jedním ze specifíků postavení mládeže v socialismu je její — ve srovnání se světovými trendy — relativně nízké zastoupení v celku populace. Podíl takto vymezené mládeže odpovídá přibližně 25 % celkové populace v socialistických zemích a na základě odhadů vycházejících ze stabilizace populačního vývoje nelze předpokládat ani v budoucnosti výraznější změny tohoto podílu.

Zdá se tedy, že snahy vybudovat sociologickou teorii mládeže na základě jednoznačného věkového určení mládeže jsou předem určeny k neúspěchu.

Pokládáme za výhodnější a z hlediska marxisticko-leninského přístupu k vymezení mládeže i logičtější takový přístup, při němž věkové vymezení mládeže je chápáno jako operacionalizace problematiky, která věcně definuje existenci mládeže v těch kterých konkrétně historických podmínkách v našem případě v podmínkách vývoje socialistické společnosti. Nepřímé potvrzení takového stanoviska odvozujeme i z toho, že většina autorů ze socialistických zemí preferuje výpovědi o reálných problémech mládeže před úvahami o jejích věkových hranicích. Nepochybně je to závislé i na stále výraznější snaze o komplexní přístup k vymezení mládeže, který nutně vede k závěrům o jistých časových, respektive věkových diferencích „plné sociální aktivity“ či „sociální dospělosti“ v závislosti na tom, zda za ukazatel této aktivity pokládáme právní normy, organizační strukturu školského systému, založení rodiny, věkovou hranici členství v organizaci mládeže, dosažení určitého životního standardu apod.

Charakteristiku mládeže založenou na rozboru skutečně existujících problémů recipročního vztahu mládeže a společnosti je možno provést nejrůznějším způsobem. V tomto směru ani náš další text neaspíruje na systematické postižení prostoru, v němž se současná sociologie mládeže v socialistických zemích pohybuje. Nicméně jsme se pokusili uspořádat výpověď o problematice mládeže v socialistické společnosti tak, že jednotlívým principem je snaha naznačit konkrétní obsah specifických rozporů charakterizujících postavení a úlohu mládeže v reálném socialismu.

Socializace mládeže a sociální reprodukce socialismu

Všeobecnou formulaci vymezení mládeže v socialismu většinou odvozujeme od faktu, že jde o skupinu, která již není v postavení zcela závislého objektu působení společenských institucí a ještě není zcela samostatným, tj. institucionálnímu vlivu výchovných a vzdělávacích institucí se vymykajícím subjektem. Z této skutečnosti vyplývá též časté použití teorie socializace jako zá-

kladní osy pro postižení problémů mládeže, popřípadě jako pořádacího principu sociologické teorie mládeže [Suchý 1979].

Oprávněnost takového postupu je široce zdůvodňována nejen v sociologické literatuře. S koncepcí socializace pracuje i psychologie, pedagogika apod. V nemarxistické literatuře se setkáváme s velmi rozsáhlým a variantním rozpracováním „socializačního“ výkladu mládeže a není sporu o tom, že tento výklad poskytuje značnou oporu pro koncípování obsahu, struktury i metod výchovného systému a je i použitelný a používaný v podmínkách socialismu.

Námítky vyslovované proti teorii i kategoriálnímu aparátu socializačního pojetí problematiky mládeže jsou opřeny o dva typy argumentace.

První z nich upozorňuje na to, že socializační teorie pracuje s implicitním či explicitním předpokladem rozporného vztahu mládeže a společnosti (existence subkultury mládeže, konfliktu generací) a že tak vlastně přejímá některé teoretické předpoklady buržoazního výkladu postavení mládeže ve společnosti. Obdobnou argumentací proti teorii socializace je i kritika takového pojetí ontogeneze osobnosti, podle něhož je jejím základním problémem rozpornost tempa vývoje jednotlivých komponentů osobnosti. Jestliže ve starších teoriích je tento rozporný osobnostní vývoj odvozován z disproporce biologického a psychického zrání osobnosti, v novějších přístupech, které akceptují řadu poznatků vypovídajících nejen o akceleraci biologického, ale i psychologického vývoje osobnosti [například Pavlovič 1975], dominuje předpoklad o jejím opožděném sociálním formování.

Druhým, často používaným argumentem proti platnosti teorie socializace v podmínkách socialismu je to, že klasický výklad socializace pracuje s mládeží jako s převážně pasívním objektem výchovného působení.

Je pravdou, že řada marxistických autorů se pokouší doplnit a kriticky přehodnotit socializační teorii tak, aby byly odstraněny její výše naznačené nedostatky a aby lépe odpovídala podmínkám socialismu. Nicméně i přes toto úsilí je i dnes použití socializační teorie pro podmínky socialismu zpochybňováno, nebo i přímo odmítáno [Rutkevič 1980].

Východisko z těchto nejasností nabízí takové pojetí, které chápe socializaci jako jednu ze stránek rozporného vztahu mládeže a socialistické společnosti. V současné sociologické literatuře je toto stanovisko nejvýstižněji vyjádřeno v pracích P. E. Miteva. Mitev chápe problém socializace jako základní problém mládeže ve vztahu ke společnosti s tím, že tento problém je dialekticky spojen s problémem vztahu společnosti (rozumí se socialistické) k mládeži. Hlavním cílem společnosti ve vztahu k mládeži je pak zabezpečení její rostoucí aktivity jako jednoho ze základních faktorů dynamické reprodukce socialismu.

„Základním společenským problémem mládeže je získání sociální samostatnosti (samostatného statusu). Zrychlení sociálního rozvoje vytváří rozpornou situaci: na jedné straně zpomaluje sociální samostatnost vzhledem k nutnosti prodloužení přípravy na tuto samostatnost, na druhé straně vyžaduje intenzivnější využití tvůrčího potenciálu mládeže, tj. urychlení dosažení sociální samostatnosti“ [Mitev 1981].

I když Mitev vyjadřuje dialektiku vztahu socializace a aktivizace mládeže v prozatím málo zakotvené kategorii „juventalizace“, jeho pojetí pravděpodobně velmi přesně vystihuje konkrétní sociální situaci v současném socialismu. Dnešní socialistická společnost se prozatím neobejde bez takového výchovného systému a výchovných institucí, které zacházejí s mládeží převážně

jako s objektem (rodina, škola). V tomto vymezení lze proto vztah společnosti a mládeže vyjádřit kategoriálním systémem socializační teorie. Ovšem zároveň socialismus stále výrazněji vyžaduje, aby směna pokolení byla dynamickým prvkem jeho sociální reprodukce, a proto vytváří (respektive měl by vytvářet) stále větší prostor a optimalizuje podmínky pro rozvoj sociální aktivity mládeže. Tím je také dána hlavní specifika úlohy organizace mládeže v podmínkách socialismu.

Socializační stránka recipročního vztahu mládeže a společnosti vyjadřuje minulost a přítomnost reálného socialismu, „aktivizační“ pak perspektivní stránku, garanci socialismu, jehož sociální reprodukce je svým obsahem nikoli zachováním statu quo, ale progresivní sociální změnou.

Identifikace dialektiky socializace a aktivizace mládeže jako obsahu vztahu mládeže a socialistické společnosti takto umožňuje upřesnit a v jistém slova smyslu i zdůvodnit hlavní „pole“ zájmu sociologie mládeže. Zájem marxistické sociologie mládeže se dnes zcela jasně koncentruje k problematice široce pojaté sociální aktivity mládeže, formování „aktivní životní pozice“ [Blinov – Slepov — Ožegov 1980].

Sociální diferenciacce a rozdíly generací

Sociologie mládeže jako součást marxisticko-leninské sociologie řeší problém mládeže v kontextu základního úkolu socialistické revoluce, tj. vytvoření předpokladů k odstranění sociálních nerovností. Sociální vývoj současného socialismu, sblížování tříd a sociálních skupin má ovšem dialektický charakter. Je všeobecně známo, že mezi sociálními a generačními rozdíly je výrazná souvislost. Jestliže pro vyjádření problému vztahu generací v podmínkách kapitalismu v zásadě stačí identifikace základních třídních rozporů kapitalismu, pak v podmínkách socialismu je sociální realita složitější.

Řešení třídních rozporů v procesu socialistické revoluce nevede automaticky k odstranění důsledků těchto rozporů v generační struktuře společnosti, stejně jako nevede automaticky k překonání rozporů jevově spjatých s dalšími dimenzemi demografické struktury (rozdíly mezi postavením muže a ženy, ekonomicky aktivní a postaktivní populace apod.). Na druhé straně právě překonávání sociálních rozdílů na základě restrukturace sociálně ekonomických vztahů vytváří základní podmínky a předpoklady pro odstranění těch sociálních diferencí, které se v sociální zkušenosti (a bohužel někdy i v sociologické literatuře) prezentují jako rozdíly „přirozené“.

Cílem socialistického vývoje je ovšem odstranění nejen sociálních nerovností přímo spjatých s charakterem sociálně ekonomických vztahů, ale i všech ostatních. Z hlediska rozdílů generací jde tedy perspektivně o takovou společnost, která vytváří pro všechny generace stejné, přesněji řečeno optimální podmínky uspokojování potřeb jejich všestranného rozvoje. Současný reálný socialismus je tomuto cílovému stavu značně vzdálen a v jistém slova smyslu platí, že socialistická revoluce, otevírající historicky nebývalý prostor sociálního rozvoje společnosti jako celku, vytváří pro mládež podmínky řádově výhodnější, než jsou podmínky „dospělých“ či starších generací. Tato objektivně logická projekce socialismu jako nejprogresivnější společnosti současného světa v rovině směny pokolení má však i řadu konkrétních specifíků. V současné etapě rozdíly generací ve většině socialistických zemí stále ještě odrážejí kvalitativní difference různých sociálně ekonomických formací a zároveň jsou velmi těsně vázány na tempa sociálního rozvoje společnosti.

Sociologické výzkumy orientované na zachycení diferenciaci jednotlivých generací⁽³⁾ jsou zatím poměrně vzácné. Jejich výsledky však ukazují, že v současném socialismu převládá shoda životních orientací jednotlivých generací nad rozdíly. Jen nepřímě, konfrontací takových výzkumů s výsledky výzkumů sociálních diferencí, můžeme uvažovat o vzájemném poměru mezi rozdíly sociálně třídních skupin a rozdíly generací.

Analýzy objektivních sociálních podmínek jednotlivých sociálních tříd a sociálních skupin, a to i podle generačního členění dokazují, že v současném socialismu i pro mládež zůstává v platnosti charakteristika socialistické společnosti jako společnosti sociálně a třídně diferencované. Nezbytným důsledkem těchto zjištění je pak potvrzení vedoucí úlohy dělnické mládeže v dalším rozvoji socialismu. Například poznatky, vypovídající o životním způsobu dělnické mládeže potvrzují, že je to právě dělnická mládež, která má objektivně největší zájem na dalším rozvoji socialismu.

Efekty procesu sblížování tříd a sociálních skupin socialistické společnosti se promítají v postupném oslabování sociálních rozdílů uvnitř jednotlivých generací. Růst sociální homogenity může pochopitelně vyvolat dojem rostoucího významu generačních diferencí a někdy zakládat interpretace těchto rozdílů v kategoriích generačních rozporů. Podle našeho názoru je vzájemná souvislost sociální diferenciaci a rozdílů generací vysvětlitelná v rámci dialektického charakteru samotného procesu sblížování tříd a sociálních skupin. Tento proces nesporně oslabuje rozdíly základní sociálně třídní struktury společnosti, zároveň zvýrazňuje některé další diferenciacní linie, například linie vnitrotřídních a vnitroskupinových diferencí v socialistické sociální struktuře. Mechanická představa o procesu sblížování jako o tendenci směřující jednosměrně jen k vyšší homogenitě je dnes překonávána pojetím socialistické společnosti jako společnosti složitých sociálních vztahů a toto pojetí současné výzkumy mládeže prozatím jen velmi málo reflektují.

* Samotný sociální rozvoj socialismu, postupné vyrovnávání životních podmínek ovšem může vyvolávat i některé nové sociální problémy. Vyšší úroveň sociální homogenity vytváří společnost citlivěji reagující na nerovnoměrnosti svého vlastního vývoje i na vnější vlivy, popřípadě krizové momenty sociálního vývoje, ekonomické obtíže zasahující větší část, popřípadě většinu společností. Tato citlivost je nepochybně vyšší u mladé generace, a proto oprávněně i ve vývoji socialismu konstatujeme situace, v nichž mládež reaguje formami generačních rozporů [Wiatr 1981].

Zdrojem takových situací mohou být i dílčí nerovnoměrnosti sociálního vývoje socialismu, ať již spojené s disproporcemi vývoje jeho jednotlivých stránek, či se změnami samotného tempa sociálně ekonomického pohybu [Adamski 1971].

Stanovisko, podle něhož základní osou diferenciaci současného socialismu zůstává jeho sociálně třídní struktura tedy neznamená, že nelze připustit možnost projevu těchto diferencí i ve formě rozporu generací.

Osobnost mladého člověka v současném socialismu se tak formuje v složitě strukturovaných sociálních vztazích. Ne vždy je tato sociální podmíněnost zcela jasná, a i proto směřuje vývoj sociologického poznání socialistické mládeže k přesnějšímu a komplexnějšímu postihu procesu formování osobnosti mladého člověka.

(3) Výsledky jednoho z nich jsou prezentovány v knize P. Miteva [1980].

Sociální aktivita a pasivita mládeže

Ověřením schopností sociologie reagovat na praktické potřeby socialistické společnosti při formování mladé generace je především to, v jaké míře umíme podat věrný a pravdivý obraz základních charakteristik mládeže v jednotlivých etapách socialistického vývoje. Tato úloha je dnes řešena v stále frekventovanějších pokusech o charakteristiku mladé či „mladistvé“ osobnosti v socialismu.

Pochopitelně jde v tomto případě o identifikaci „sociální osobnosti“, tj. o takové pojetí, v němž předpokládáme, že určité sociální podmínky vytvářejí určitý sociální typ, respektive určité sociální typy osobnosti. S kvalitativními odlišnostmi různých sociálně ekonomických formací tak souvisí i kvalitativní rozdíly typických sociálních osobností.

Je nutno zdůraznit, že toto pojetí není totožné s tzv. kulturně antropologickým pojetím či s dalšími variantami dualistického pojetí osobnosti. Člověk se stává osobností jen jako subjekt společenských vztahů. Osobnost člověka neexistuje před jeho činností a tato činnost, jak plyne z druhového určení člověka, má vždy nutně společenský charakter. Je tedy téměř nadbytečné tvrdit, že lidská osobnost vzniká a formuje se v procesu své společenské aktivity [Leont'jev 1978].

Dosavadní výsledky úsilí sociologie mládeže v socialistických zemích o postihu charakteru osobnosti mládeže ukazují celkem jednoznačně na rozpor s procesem formování mladé osobnosti. Metodologické přístupy k tomuto problému se sice prozatím odlišují, nicméně přes svou variabilitu potvrzují nutnost pracovat i v takto koncipované výpovědi o mladé generaci s předpokladem značně diferencovaných charakteristik.

Názorným předpokladem typologie osobnosti současného mladého člověka socialistické společnosti je přístup řady sovětských sociologů. S jistým zjednodušením jej můžeme definovat jako teoreticko-logickou konstrukci, která odvozuje typ osobnosti mládeže z potřeb rozvinuté socialistické společnosti. V některých případech jde o přístup, který vlastně vymezuje cílovou kategorii procesu formování všestranně rozvinuté osobnosti. V. Lisovskij ji charakterizuje třemi navzájem spjatými charakteristikami: a) vysoká úroveň profesionální kvalifikace, b) pevné komunistické přesvědčení a vysoká úroveň společenské a politické aktivity, c) všestranně rozvinutá osobnost, schopná pracovat a žít v kolektivu [Lisovskij 1980]. Existuje řada dalších variant tohoto způsobu vymezení charakteristik osobnosti mládeže, všechny se opírají o i v naší literatuře často používanou Leninovu koncepci komunistické výchovy a reflektují některé nové rozměry společnosti rozvinutého socialismu. Tato vazba také určuje této koncepci její normativní rysy, i když v konkrétnějších sociologických rozborech jsou pak konstatovány i takové osobnostní orientace mládeže, které se od stanoveného programu výrazně odlišují. Jde například o identifikaci „spotřebitelské orientace“, individualismu, ignorování potřeb společenské aktivity apod. [Blinov — Slepov — Ožegov 1980].

Jiný přístup volí sociologové NDR. V. Friedrich [1980] vytváří typologii osobnostních orientací na základě empirických dat a konstatuje existenci čtyř základních typů:

- politicky aktivní orientace
- orientace na společenskou odpovědnost (práce, služba kolektivu, kritický vztah k nedostatkům apod.)
- orientace na spokojený, rozmanitý a příjemný život
- orientace na získání vysokého životního standardu.

V obou případech jde o abstraktní typologizace, tj. v mladé generaci existují v „čistém“ projevu jen výjimečně.

Bez ohledu na rozdíly vstupních informací pro konstrukci typů osobnosti mládeže či typologie jejich osobnostních orientací je zjevné, že uvedené příklady se shodují v akcentu na určení míry pasivity či aktivity v osobnostní orientaci, popřípadě na určení míry individualismu či kolektivismu.

Tím je zároveň potvrzen předpoklad, že složitý a často rozporný systém sociálních vztahů v socialismu formuje diferencované, popřípadě i rozporné typy osobnosti dnešní mládeže. Kvantifikace jejich výskytu by byla pravděpodobně příliš odvážná, nicméně samo přiznání jejich existence určuje význam úloh jak sociologie samé, tak těch společenských institucí, které zabezpečují socializaci a vytvářejí podmínky i prostor pro sociální aktivizaci mládeže.

Význam problematiky formování osobnosti mládeže v socialismu je akcentován i některými tendencemi jejich vzniku a vývoje. Výsledky výzkumů, zvláště studující mládeže (ať již ve fázi všeobecné či profesionální přípravy), informují o tom, že akcelerace osobnostního vývoje má v podmínkách socialismu komplexní charakter. Znamená to, že osobnostní orientace mladého člověka se stabilizuje již v průběhu všeobecného, respektive středoškolského vzdělávání [Sociální a politický profil 1980]. Obsah této osobnostní orientace je však spíše abstraktní, tj. není zcela adekvátní sociální realitě naší společnosti. Jedním z nejpravděpodobnějších vysvětlení této abstraktnosti osobnostní orientace je výrazné oddělení sféry práce a „nepráce“. Tím by bylo možné vysvětlit i jednu z výrazných charakteristik současné československé mládeže, tj. koncentraci jejich osobnostní orientace i aktivity do oblasti volného času [Zich 1976]. Porovnání obsahu životních orientací mládeže, která již vstoupila do fáze ekonomické aktivity, s obsahem těchto orientací u studující mládeže naznačuje existenci další, druhé etapy formování osobnosti mladého člověka. V této fázi již pravděpodobně nedochází k zásadním změnám či restrukturalizacím osobnosti, její náplň je možné definovat jako konkretizaci osobnostní orientace: Dříve zafixované osobnostní orientace získávají novou náplň opřenou o přímé sociální zkušenosti, mladí lidé se zároveň snaží svým abstraktním, a do jisté míry i obecným orientacím dát specifické a jedinečné vyjádření. V tomto smyslu také roste význam a odpovědnost pracovních kolektivů, v nichž mládež zahajuje svou profesionální dráhu.

Závěrem

Smyslem předcházejícího textu byl pokus o objasnění problému mládeže jako jednoho z globálních problémů společnosti. Tento problém se v závislosti na rozvoji socialismu stále jednoznačněji klade jako problém kvalitativně odlišných situací mládeže v rozdílných sociálně ekonomických a politických systémech současného světa. Odlišnost postavení a úlohy mládeže v podmínkách kapitalismu, v podmínkách rozvojových zemí a v podmínkách socialismu opravňuje vyjádřit míru integrace mládeže v socialismu pojmem „socialistická mládež“.

Bylo by však příliš lehkomyšlné interpretovat tuto historicky novou fázi vývoje vztahu mládeže a společnosti jen jako bezrozpornou jednotu. Proto byla inventarizace hlavních výsledků dosažených při formování marxistickoleninské sociologické teorie mládeže založena na zdůraznění rozporných momentů vztahu mládeže a společnosti v socialismu.

„Výhoda“ sociologie spočívá mimo jiné v proměnlivosti předmětu jejího zkoumání. Jestliže to platí obecně, platí to o sociologii mládeže ve zvýšené míře. Je proto správné upozornit na skutečnost, že v situaci, kdy stále nejsme schopni podat vyčerpávající výklad vztahu mládeže a socialistické společnosti, se objevují již nové problémy, které modifikují jak objektivní podmínky života mládeže, tak její vědomí a aktivitu. Sociálně ekonomické systémy současného světa se od sebe nejen vzdalují. Prostřednictvím globálních problémů se k sobě jistým způsobem „přibližují“ a již dnes je patrné, že takové otázky, jako je otázka ekologického ohrožení či otázka války a míru, mají výrazný vliv na postavení mládeže i v podmínkách socialismu. Mládež není jen jedním z globálních problémů současnosti. Její úlohou je i řadu globálních problémů světa řešit.

Literatura

- Adamski, W.: *Problemy socjologii młodzięzy*. Studia socjologiczne 1971, No. 2.
- Blinov, N. — Slepov, M. — Ožegov, J.: *Formirovanije aktivnoj žizněnnoj pozicii*. In: *Problemy molodeži* 1980, No. 22. (Informační bulletin, vydává Vědecký ústav výzkumu mládeže při ÚV DKSM, Sofie.)
- Friedrich, V. — Maier, G.: *O formirovaniji socialističeskich žizněnnych orientacij molodeži*. *Problemy molodeži* 1980, No. 22.
- Holda, D. — Matějovský, A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*. Sociologický časopis 1974, č. 4.
- Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980.
- Chombart de Lauwe, P. H.: *La culture et le pouvoir*. Paris, 1975.
- Jarošenko, T.: *Vozrast v sociologičeskom issledovanii*. Sociologičeskije issledovanija 1977, No. 1.
- Leonťjev, A.: *Činnost, vědomí, osobnost*. Praha, Svoboda 1978.
- Lisovskij, V.: *Vsestoronněje razvitije ličnosti*. *Problemy molodeži* 1980, No. 22.
- Marx, K.: *Úvod ke kritice politické ekonomie. Sebrané spisy*, sv. 13. Praha, NPL 1963.
- Mitev, P.: *Seberealizace jako společenský problém mládež a mládež jako problém společnosti*. Referát pro zasedání 34. výzkumného výboru ISA, BLR 1981 (rozmnoženo).
- Mitev, P.: *Současný mladý člověk*. Sofia, Narodna mladež 1980.
- Mládež v plánech antikomunizmu*, Bratislava, Pravda 1975.
- Ornauer, H. — Wiberg, H. — Siciński, A. — Galtung, J.: *Images of the World in the Year 2000*. The Hague, Mouton 1974.
- Parsons, T.: *Youth in the Context of American Society*. In: *The Sociology of Youth Revolution*. New York, 1973.
- Pavlovič, G.: *Akcelerácia vývinu a socialistická škola*. Bratislava, Veda 1975.
- Rutkevič, M.: *Dialektika i sociologija*. Moskva, Mysľ 1980.
- Sociální a politický profil studentů UK*. Výzkumná zpráva ÚML UK 1980 (rozmnoženo).
- Suchý, J.: *Úlohy a problémy mládež generácie*. Sociológia 1976, č. 6.
- Suchý, J.: *Formovanie socialistického spôsobu života mládež generácie*. Sociológia 1979, č. 1.
- Wiatr, J.: *Lekcje z minionych kryzysów*. Kultura 1981, č. 1.
- Youth Information Bulletin*. OSN, Vienna Inf. Centre 1981, No. 1 a 2.
- Zich, F.: *Životní způsob mládeže*. Impuls 1976, č. 3.
- Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu a další úkoly strany*. In: *Dokumenty XVI. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

А. Матеевски: Социализм и молодежь

Назначение статьи — подвести итоги и обобщить результаты, достигнутые в истекшее десятилетие в разработке систематической, комплексной и применимой на практике марксистско-ленинской социологической теории места и роли молодежи в социалистическом обществе. Такая ориентация статьи обусловлена тем обстоятельством, что рас-

рабатываются общетеоретические и методологические принципы марксистской социологии молодежи, существует все большее количество конкретных эмпирических данных по отдельным характеристикам молодежи, но эти эмпирические данные не подвергаются систематической оценке, систематическому обобщению и использованию применительно к конкретно-историческим условиям современного этапа развития реального социализма.

Проблема молодежи в современном мире определена как одна из глобальных проблем и в связи с развитием социализма она социологически все более отчетливо разрешима лишь посредством анализа качественно отличного положения молодежи в различных социально-экономических и политических системах. Социализм достиг в своем развитии такой степени социальной интеграции, что впервые в истории можно выразить эту интеграцию в понятии «социалистическая молодежь». Однако, и для марксистской социологии представляется слишком упрощенным понимать эту историческую тенденцию как лишенное противоречий единство. В основных параметрах взаимоотношения молодежи и общества, т. е. взаимоотношения социализации и активизации молодежи, в сравнении социальной дифференциации и генерационных различий, при изучении меры пассивности и активности молодого поколения современного социализма, можно констатировать и противоречивые моменты.

Проблематика молодежи объективно относится к таким темам в социологии, содержание и объем которых неустанно меняются в зависимости от социального движения. Молодежь социалистического общества также находится под влиянием основных вопросов дальнейшего развития человечества. Но молодежь — это не только одна из глобальных проблем общества. Она в то же время призвана решать ряд глобальных мировых проблем.

Summary

Matějovský A.: Socialism and Youth

The aim of the paper is to evaluate the results obtained in the course of the past decade in elaborating a systematic, complex and practically applicable Marxist-Leninist sociological theory of the position and role of youth in socialist society. This orientation of the present study is given by a situation wherein general theoretical and methodological principles of the Marxist sociology of youth have been worked out, an ever-increasing number of concrete empirical data on particular characteristics of youth is available, yet these empirical data are not systematically evaluated and generalized in relation to the concrete historical conditions of the contemporary developmental stage of real socialism.

The problem of youth in the present world is characterized as one of the global problems which, in connection with the development of socialism, is sociologically solvable with ever-increasing clarity only by way of an analysis of qualitatively different situations of youth in different socio-economic and political systems. In the course of its development, socialism has attained such a degree of social integration which, for the first time in history, renders it possible to express this integration in the concept "socialist youth". Of course, even Marxist sociology would perpetrate too great a simplification if it were to conceive this historical tendency as a non-contradictory unity. Contradictions may be said to exist even in the basic dimensions of the youth-society relation, i. e. in the relation between the young people's socialization and activization, in comparing social differentiation and intergeneration differences, and in evaluating the extent of passivity and activity of the young generation in present-day socialism.

Issues of the problems of youth objectively belong to the topics which, in dependence on social motion, are subjected to continuous change both in content and in extent. Even young men and women living in socialist society are affected by the fundamental issues of the further development of mankind. However, youth not only represent one of the global problems of society: it is also its role to solve a number of the world's global problems.